د تصوف ریښه او بنسټونه

The Root & Bases of Mysticism

اکبر کرګر *

Abstract:

Sophism (Sufism) and Mysticism have a deep root in Afghan culture, since they are part of Eastern Civilisation. The base of Eastern civilisation stands upon spirituality and spiritual elements.Thousands of generations of Afghans in the past believed in mysticism and spirituality. Zoroastrian was an Arian religion, of which the elements and principles still exist in the social subconscious of our society. Our culture merged with this religion before Islam. People had always believed in virtue and the purification of the soul, worship to the Unico God and there was emphasis upon good action.The basic principles of our culture are good action, good speech and good behaviour. These principles have led people in the right directions.In ancient culture and civilisation, the struggle between good and evil was the basis of all thoughts. Purity of the soul was at the hub of matters, which is similar to sophism and mysticism, the process also had an important effect on the development of current mysticism under the shades of Islam.

Key words: Sufism, Pashto, Literature, Language, Mysticism.

زموږ په لرغوني فرهنګ کې د تصوف او عرفان ریښو ته یو لنډ نظر:

نن ځوان او لیک لوستی څېړونکي نسل په کلیشه یي احکامو نه قانع کېږي بلکې هر څه چې ویني او اوري یې یا لولي یې یو وار هرومرو له ځانه پوښتنه کوي او د مسایلو ریښه راسپړي. پر ورکړل شویو احکامو فکر کوي. له دیکارتي شک نه کار اخلي او بیا پلټنه کوي. زموږ په فرهنګ کې داسې ډېر احکام او کلیشه یي فرضیې شته چې نوي فکر کولو او نوې شننې ته اړه لري، د جوړښتي تجزیې او تحلیل نه پایلي ته رسېدل غواړي. یو له دغو مسایلو څخه په پښتني فرهنګ کې د تصوف او عرفان مساله ده چې نبغ په نبغه له فرهنګ او سنت سره رابطه لري. دا مساله که له یوې خوا د ولسونو په اعتقادي قلمرو کې ځای شوې ده.

له بلې خوا د اولسي فرهنګ په بوده او تنسته کې یې ځای نیولي دی. په دې مانا چې زیات څه د تصوف او عرفان تر شعاعو لاندې دي. د خلکو په عاداتو، چلندونو او کړنو باندې اغېزه لري، نو پر دې اساس په دې څېړنه کې غواړو چې لومړي په اریایي قلمرو کې یعني د خپل هېواد افغانستان په کچه د هغه تاریخي ماضي ته اشاری ولرو او د متونو او څېړنو په رڼا کې یې وڅېړو.

---

* Ex- Faculty Member, Academy of Sciences, Kabul, Afghanistan.

په اريايي زردشتي مدنيت کې د عرفان او تصوف ځرکونه:

مشهور څېړونکي او اديب سعيد نفيسي د زردشتي دين او آريايي تمدن د پيلامي او ظهور په باب د دوه روسي څېړونکو تالستوی او يا کوبيسکي د څېړنو په تتايجو تبصره کوي وايي:

د ساساني دورې په اثارو کې دې ټکي باندې پوهېدلای شو چې زردشتي دين د مرکزي اسيا او خوارزم د نورو سيمو د زردشتي دين سره په هماغه مهال په ځانګړې توګه د ساسانيانو په دربار کې ډېر توپير درلود. هماغه اثار جوتوي چې په هخامنشي دورې کې په ځوګونو خدايانو عقيده موجوده وه. دا عقايد لاژوندي وو او ان د آريايانو د لومړي دين باورونه يعني د نيکونو پرستش رواج وو چې اوس هم شته.

استاد نفيسي دا مساله روښانوي چې هغه آريايان چې په ډېرو ليرې سرحدونو کې ژوند کاوه او کافر ورته ويل کېدل، سيمې ته يې کافرستان وويل شو. د نولسمې پېړۍ په پای کې افغانانو هڅه وکړه چې هغوی اسلام ته راواړوي او سيمې ته يې نورستان وويل شو. تر اوسه هماغه د «تقيه او کتمان» اصول په کې ټينګ دي. په هغو کې اوس هم يو ډول دنيکونو پرستش موجود دی. دا خلک د لرګينو مجسمو په بڼو مجسمې جوړوي او دا دود پکې لاپاتې دي.

نوموړی په بل ځای کې ليکي: «دا خبره دوه مهمې پايلې لري. يو دا چې د زردشت دين د هغه څه پر خلاف چې پېړۍ پېړۍ پرې ټينګ ولاړ و، لرغوني آريانا له شمال شرقي برخې نه يعني د پامير او مرکزي اسيا او خوارزم نه نورو سيمو ته راغلي او مرکز يې د آريانا شمال غربي سيمه ده. يعنې ماد او اذربايجان پکې شامل نه دي دا ځکه چې ډېر لرغوني اثار هم په دغو سيمو کې ليدل کېږي او هغه څه چې په لرغون پېژندنه کې له شمال غربي سيمو لاس ته راغلي، هغه د دې دين د تکامل او بدلون پړاو ځرګندوي. د اوستا ژبه چې د ياد دين ژبه ده، د شمال شرقي سيمو له ژبو سره شمال غربي ژبو په نسبت ډېره نږدې ده. په دې لړ کې اوستا او پښتو ژبه ډېر ورته والي او نږديوالی لري.» (۱: ۷)

خو پر دې نظر سربېره چې د لرغونو کيتونو اثار لا په سيده او ناسيده توګه ژوندي دي يو معنوي فکتور له ځانه سره لري. زردشتي دين او د هغه په خوا کې نور طريقتونه او د پاکۍ او تزکيې لارې هم ورسره تعقيب شوي دي. زردشتي کيت چې په ټوله کې د سيمي يو هراړخيز هغه دی، په راوروسته جريان يې بشپړ اغېز درلود.

په آريايي مدنيت کې د اديانو د ژورې قومي څېړنې له مخې جوتېږي چې زردشتيان له ډېر پخوا نه په دې باور وو چې مؤمنان د پرمختللې معنوي مراتبو لرونکي دي. مؤمنانو د عرفاني لارې او طريقت په تعقيبولو سره وکولی شول د کايناتو د پاې او نيکو او بدو په منځ کې (د خير او شر) او د

اهورا مزدا د بريالي کېدو امکاني کېدلو په باب خاص معرفت تر لاسه کوي. «هغوی د دې وړتيا لري چې د نړۍ (فراسا Frasa) د اعتلا په کار او هم د داسې موضوعگانو په کشفولو لاسبري شي. دا مسالې په «گاتونو» کې راغلي او يادونه يې شوې ده. د دغه دين يا کيت په پيروانو کې د جذبې او شوق پاروونکی حالت او د ژور ليد راپارول يا جوړول کله هم د شرابو د سرمستۍ په وسيله يا د نشه يي داروگانو له لارې يا د اوستا د سرودونو د ويلو له لارې رامنځته کېدلو. هغوی په سکوت سره مراقبه کېدل (يا انديشيدن درخاموشي اوستايي). البته دا تجربې او قرينې او ان دې ته ورته سنتونه د هندې عرفان په پرمختللي دود کې هم شته.» (۲: ۵۷)

له اثارو او لرغونو متونو جوتېږي چې څېړونکو او مشهورو نړيوالو پوهانو د زردشتي کيت د اصلي متونو، اوستا او نورو اسنادو په حواله او د متونو په راسپړلو سره دا جوته کړه چې په زردشتي کيت کې په ژوره توگه عرفاني تمايلات موجود وو، چې پېړۍ پېړۍ يې د سيمې د اوسېدونکو متداول فرهنگ گرځېدلی و. که پېړۍ پخوا د زردشتي کيت ځای نورو اديانو او مذاهبو ونيو خو بيا هم له دې انکار نه شي کيدای چې په ناخبره توگه د سيمې په بومي اوسېدونکو کې دا تمايلات د کارل گوستاو يونگ د ټولنيز ناخبري شعور د تيوري له مخې موجود وو او دې او له نويو افکارو سره يې ځان اداپت کړی دی.

جيمز آر. راسل د زردشتي عرفاني سنت دستگاه په دې ډول را لنډوي ليکي:

«۱. له معمول او عادي حالت پرته په مختلفو تجربويا د روحي سير و سلوک له لارې يا د ژور يزدانيت (خدای پرستۍ) د پوهېدو په طريقې سره چې د مشخصو تمرينانو په ترسره کولو حاصلېږي د يو لړ متعالي تجربو تدارک ترسره کېږي.

۲. د کايناتود پېژندنې اړوند د ځانگړې پوهې ترلاسه کول او د پای د ورځې پېژندنه د دغو تمرينونو د پايلې په توگه.

۳. د رضايت احساس يا خدای ته نږديوالی يا په دې عقيده درلودل چې خپله د فرد شخصيت صيقل شوی يا سپېڅلي شوی اوبدل شوی دی.» (۲: ۵۹)

د زردشت په باب دا کيسه ډېره مشهوره ده چې وايي: «زردشت په خندا سره وزېږېد. البته دا تجربه په مسيحي يا اسلامي عرفان کې نشته. او که وروسته په صوفيانه ادبياتو کې زياته شوې وې نو له زردشتي عرفان نه به يې سرچينه اخيستي وي او يا به د زردشتي کيت له اصولو راپيدا شوې وي. د اځکه چې حضرت مسيح او... له خندا سره نه دي زېږېدلي. روايتونه وايي چې له يو استثنايي مورد نه پرته د خوښۍ او خندا حالات د هغو په څېره کې يادونه شوي نه ده. په دې اساس بايد ووايو

چې که په متونو کې له خوښۍ او سرمستۍ مسالې سره لکه د سیمابو په څېر مخامخ شو نو د اریایي عرفان او ان د وروستیو ځلېدنو یعني صوفیانه عرفان سره مخامخ شو چې دا ځلېدنه پخپله زردشتي ټاپه لري.» (۲: ۶۱)

«پر ځینو نورو ادیانو سربېره چې د هغو ادیانو د عرفان اصلي هدف له متعال خدای سره اتحاد یا په هغو کې فنا ده، داسې برېښي چې په زردشتي کیت کې د پیروانو احساسي تجربې ځرګندوي چې د خدایي تدبیرونو او مقاصدو ته کمال وربښي. هغه خدای چې «د پوهې» په نوم یادېږي، لاسرسي ورته نشته او نه بیانېدونکی دی، په یو محسوس ډول نېک دی او په فعاله توګه د جهان چارې ترسره کوي. د پاکو ناچتلو هستونو لیرې دی چې اوه امشاه سپنده (پرښتو او ملایکو) په پیدایښت او هوښیارۍ سره پکې موجودیت پیدا کړی، ځرګند دی. ویلي شو چې د زردشتي عرفان د پرمختګ پړاوونه د کردګار په حضور باندې د ژور پوهاوي د ترلاسه کولو ضمانت کوي. او ژر بل پړاو ته تلل له هستۍ نه یعنې چې دننه یا (درون بود Enstasy) کې ده خو له هغه د مخه یې پاملرنه بیروني یا (بیرون بود Ecstasy) هستۍ ته ده.» (۲: ۶۲)

«میترا (مهر) په زردشتي کیت کې هغه ارماني رب النوع ده چې د هغو په مرکز کې د اهل (حق و طریقت) ځای شوی دی. هغه د لمر ځوانه او ښکلي الهه ده چې د انساني فضیلتونو ملاتړ کوي. وعده او پیمان یې دستم او اهریمن او بدۍ پر ضد د جګړې ښکارندویه ده. لکه چې اهورا مزدا او انګره مینو(شر یا شیطان) د کایناتو د جګړې مظهر دي نو کله چې اهوراه مزدا او انګره مینو (شر) د کایناتو د جګړې د حدودو پر سر موافقه وکړي مهر حضور لري او دا حضور د کیهاني رازونو نه خبر دي. د جاماسپ د یادګارونو د کتاب عبارت چې شا کد(یو څېړونکي) هغه په خپله مقاله کې چې د «زردشت باطني تمایلاتو» په نوم کې را نقل کړي، لولو چې دا میترا (مهر) دی چې «زیاتره پټ رازونه» (په پهلوي ژبه پټ رازونه) د نړۍ په پای کې یو فرد ته چې د سیند په غاړه موقعیت لري او په پدرش خورګر (Padasxvargar) کې ځای لري چې د شمال په لور د البرز په غره کې د خزر سمندرګي مقابل کې د ماوند غره ته نېږدې واقع دی او احتمال لري چې دا «رازونه» د اهریمن پر ضد د نړدې پېښېدونکي جګړې ضمانت کوي.» (۲: ۷۲)

«ځیني څېړونکي لکه ریخارد هارتمن، ماکس هورتن او نور... تصوف د هندي منابعو څخه د ویدانتا فلسفې د هندوانو د کیت څخه رامنځته شوی بولي. د هارتمان په عقیده هغه سیمه چې د زردشتیګرې او بودایي کیش او اسلام د یو ځای کېدو قلمرو و، هماغه منځنۍ اسیا ده ا وله منځنۍ اسیا څخه د هندوانو د عرفان نفوذ او د هغو د عملي زهد د اریایانو په وسیله په اسلام کې ځای

نیولی دی. آ گارد لوسکي روسی عالم هم د دې نظر ملاتړ کړی دی، خو دا نظر یوازې فرض او مفکوره وه چې په واقعیتونو او مدارکو نه ده اثبات شوې. دلته هم یو وار بیا هم د نژادپرستۍ نظریه مشاهده کېږي دا ځکه چې تصوف د عربیت په مقابل کې د هند اواریایانو عکس العمل دی، ماکس هورتن د بودا د کیت نفوذ او د ویدانتا متقدم شکل په تصوف کې ویني.» (۳: ۳۳۲)

په زیاترو متونو کې دا خبره څرګنده شوی ده چې په زردشتي کیت کې رمز و راز زیات ځای لري. دا خبره پخپله د دې دلیل کېدای شي چې زردشتیان یو قوي عرفاني تمایل لري چې دې بهیر په خپل ذات کې د وروستي تصوفي بهیر لپاره لاره هواره کړې ده. د زردشتیانو په بل مشهور اثر د بستان المذاهب کې هم په دې اړوند زیاتې اشاري شته. د مثال په توګه: «وایي چې ناروغۍ، لړم، د هغه په څېر نور شته شوې چې رټلي دي، له اهرېمن څخه دي. جاماسپ وایي: ناروغي لکه جهالت، حماقت، غفلت او غرور، ځناور او وحشیان موذیان، غضب او شهوت طمع او حرص، کینه او حسد، کینه او بخل، مکر او حیله او د هغه په څېر نور باور دی چې په روح پورې اړه نه لري، بلکې د طبیعت یو عنصر دی.

وایي چې د خیر فاعل پرښته او د شر کوونکی اهرېمن دي او یزد یا خدای له دې دواړو پاک دی. مشهور حکیم جاماسپ وایي: پرښته هم روح دی او هغه د نېکۍ فاعل دی او که په حواسو برتره وي او نېک کردار او نېک انسان ترسره کړي نو خیر دی. اهریمن چې شیطان دی، په دې مقام کې مطلب طبعیت حواس دي. که حواس په روان غالب شي هغه حسي لذاتو ته هڅوي، لکه څنګه چې وطن هېر کړي، دا شر دی او یزد تعالی بنده ته دا اختیار ورکړی او له خیر و شر نه پاک دی. (۴: ۱۱۴)

څرګنده ده چې د دبستان مذاهب وینا چې لیکوال یا مولف یې هم زردشتي و، اعتبار لري او په صراحت سره په زردشت کیت کې د روح او طبیعت او د دې دواړو رسالت په ډاګه کوي. دلته کېدای شي د وطن نه هم هدف د انسان یا بنیادم طینت او دروني بود و باش یا هستوګنځی وي چې روح په کې په حرکت دي. زردشتي کیت سره له دې چې په ثنویت باندې باور لري خو د نېک کردار، نېکې وینا او نېک عمل ډېر په خپله په روح او روان کې ګوري. انسان هڅوي چې له شیطاني او اهریمني کړنو لاس پر سر او روح صیقل کړي.

همداراز په وروستیو پېړیو کې په هند کې د زردشتي دین له سر لارو له لارښوونو هم په ډاګه جوتېږي، چې د معرفت او اشراق په برخه کې پراخ تعلیمات پر ځای پرې ایښي او ان د اسلامي نړۍ په عالمانو او فلاسفه وو باندې دا اثر په ناسیده یا سیده توګه موجود وو.

بهرام بن فرشاد د زردشتي روحاني کورنۍ د حلقې یعنې اذرکیوان پورې اړه درلوده، هغه د دې لپاره چې په هند کې له خپلو مریدانو سره ژوند وکړي نو شیراز یې پرېښود او هند ته ولاړ. اذرکیوان او مریدان یې په ژوره توګه د شیخ شهاب الدین سهروردي د تعلیماتو تر اغېز لاندې وو او ځانونه یې اشراقي ګڼل. په د بستان المذاهب کې د څو شخصیتونو یادونه شوې چې اشراقي اعتقاد یې درلود. سهروردي سره له دې چې په اسلامي مدنیت کې راپورته شوی او د اسلام شیخ وو، خو د زیاتو څېړنو په اتکا هغه له زردشتي کیت نه سخت اغېزمن و او د اشراق تګلاره هم په ټوله کې په زردشتي کیت پورې تړې، نه اسلامي. د سهروردي د زده کړو پراختیا چې تر مخه «د زردشتیانو پرښته پېژندنه» د اسلام په عرفاني بعد سره یو ځای کړې وه په زردشتي ټولنو او غونډو کې یې د پېړیو اوږدو کې د اسلامي نړۍ په لمنه کې لوی شوی و. د سهروردي د زده کړو د پراختیا یوه بله هیجاني بڼه د شرق په وروستي معنوي تاریخ کې یوه بله څانګه ده. په حقیقت کې لازمه ده چې د اکبرشاه په دربار کې په دیني ژوند کې د هغه نقش او د اسلام او هندویزم تر منځ د یو پل په جوړولو کې بېلابېلې هڅې په سمه توګه روښانه کېږي. په داسې حالت کې شک نشته چې د سهروردي عقاید او نظریات له بېلابېلو کانالونو څخه لکه د فتح الله شېرازي او د داراشکوه د مکتب د تصوف جریانات او د اذرکیوان پاڅون د هند د نیمې وچې د عقلاني او معنوي ژوند کې خپل اغېز وساته. (۵: ۲۶۶)

پایله:

۱. زردشتي دین یو اریایي کیت دی، چې د دې سیمې د ولسونو په روح او روان کې اوس هم په بېلابېلو اشکالو ځای لري. د دې کیت په اډانه او جوړښت کې یو فرهنګ زېږېدلي دي. په دوعا، تقوا، نیکو اعمالو او کړنو باندې تاکید، د ژبې او وینا په کنټرول او داسې نور ټول اړخونه یې د دې ګواه دي.

۲. د دغه کیت بنیادي اصول نېک کردار، نېکه وینا او نیک عمل دی. د زردشتي کیت دا اصل په واقعیت کې سمې لارې ته د انسان هڅول، له بدو کارونو څخه ژغورنه په حقیقت کې د انساني نفس د تزکیې لپاره یو پل دی. د نفس پر تزکیې په دغه کیت کې ډېر ځل تاکید کېږي.

۳. د خیر او شر جګړه: زردشتي کیت په دووالیزم باندې ولاړ دی. د دبستان مذاهب په قول چې یزد له هر څه پاک او سپېڅلي دی، خو د شر او خیر تر منځ جګړه د بشري ژوندانه ناموس او هسته ده. روح د ښو کارونو او د خیر او نېکیو سرچینه ده. روح هڅه کوي چې تعالي ته ورسېږي.

۴ . د روح برتري او د روح تزکیه، د مسایلو په محراق کې ده چې له تصوف او عرفان سره سر خوري او د وروستیو تصوفي جریانونو په وده او تکامل کې یې بشړه اغېزه درلود. په تصوفي اصولو کې هم په

روح باندې زيات ټينګار کېږي. تصوف او عرفان په خپله يوه رواني تجربه ده، دا تجربه کولی شي انسان تعالی ته ورسوي. زردشتي کيت په دې اصل تاکيد کوي.

اقبال لاهوري په خپل اثر فلسفه ايران کې د زردشت په باب ليکي:

«زردشت د يو حکيم په توګه د ستر درناوي وړ دی. هغه نه يوازې د کايناتو کثرت ته په فلسفي نظر وکتل، بلکې هڅه يې وکړه چی ثنويت په ډېر عالي او ښه بڼه په وحدت کې ځای کړي. زردشت هم د هاغه عارف الماني موچي په توګه چې پېړۍ پېړۍ وروسته يې له زردشت نه وروسته ژوند کاوه پوه شو چې هېڅکله يې نه شول کولی د طبعيت تشتت او تيت پرک والی بيان کړي، خو په هغه حال کې چې نفي کوونکي او اختلاف جوړوونکي ځواک ذات ته نسبت ورکړل شي، خو د هغه پيروانو ډېر ژر د هغه په درسونو پوه نه شول. ډېر وخت تېر شو چې مناسبه زمينه پيدا شوه او د زردشت افکار له معنويت سره په ځينو فکري جريانونو کې منعکس شول.» (۶: ۲۶)

حوالې

۱ـ نفيسي، سعيد، ، سرچشمه تصوف در ايران. (تاثير تعليمات بودايي در فرهنگ ايران) و (تصوف ايران از نظر فلسفي) چاپ پنجم – کتابفروشي فروغي.

۲ـ پروفيسور، جيمز آر. راسل. رازداري در آين زردشت (عرفان زردشتي)، ترجمه و گردارنده: شيوا کاوياني، دويم چاپ، کال: ۱۳۷۹، ايران، تهران.

۳ـ سيد ،حسين نصر، دکتر. سنت عقلاني اسلامي در ايران، ترجمه: سعيد دهقاني.

۴ـ دبستان مذاهب، مجلد اول.

۵ـ سيد، حسين نصر، دکتر. سنت عقلاني اسلامي در ايران ، ترجمه: سعيد دهقاني.

۶. محمد، اقبال لاهوري. سير فلسفه در ايران. مترجم: ا.ح. اريانپور، انتشارات امير کبير، تهران: ۱۳۸۳.